

УДК 821.161.2.09:94 (=411.16:477.8)

Єврейська історія Буковини за романом-панорамою завдовжки у 225 років Марії Матиос «Букова земля»

Світлана Жила, завідувач кафедри
української мови і літератури
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
доктор педагогічних наук, професор

Цікаво знати: на початку ХХ ст. в Україні проживала майже третина євреїв світу, а це засвідчує про сприятливі умови для їхнього розвитку серед корінного населення.

Через багатолітнє проживання євреїв серед гуцулів відбулося їхнє входження в український соціум, майже не було ворожості між прибульцями й автохтонами.

Нині працює Чернівецький музей історії і культури євреїв Буковини.

У статті зроблено спробу проаналізувати єврейську історію Буковини за романом-панорамою Марії Матиос «Букова земля», показати специфічну роль юдеїв у житті українського суспільства, динаміці соціальних процесів, формуванні етнодемографічної структури української нації. Розкрито страждання євреїв в умовах авторитарних – тоталітарних режимів і порятунків їх від геноциду пасіонарями й добротворцями інших народів.

Ключові слова: Марія Матиос, «Букова земля», роман-панорама, єврейська історія Буковини, гуцули, Федора Вівчар, Фріц Шельгорн.

Еврейская история Буковины за романом-панорамой длиной в 225 лет
Марии Матиос «Буковая земля»

Светлана Жила,

доктор педагогических наук, профессор

Чернигов

В статье сделана попытка проанализировать еврейскую историю Буковины за романом-панорамой «Буковая земля», показать специфическую роль иудеев в жизни украинского общества, динамику социальных процессов, формировании этнодемографической структуры украинской нации. Раскрыто страдание евреев в условиях авторитарных – тоталитарных режимов и спасение их от геноцида пассионариями и добротворцами других народов.

Ключевые слова: Мария Матиос, «Буковая земля», роман-панорама, еврейская история Буковины, гуцулы, Федора Вивчар, Фриц Шельгорн.

The Jewish history of Bukovina based on the 225-year-long novel-panorama
by Maria Matios «Bukovazemlia»

Svitlana Zhyla,

Doctor of Education, Professor

Chernihiv

The article attempts to analyze the Jewish history of Bukovina based on the novel-panorama by Maria Matios «Bukovazemlia», to show the specific role of Jews in the life of Ukrainian society, the dynamics of social processes, the formation of ethnodemographic structure of the Ukrainian nation. The sufferings of Jews in the conditions of authoritarian-totalitarian regimes and their salvation from genocide by passionaries and benefactors of other nations are revealed.

Key words: Maria Matios, «Bukovazemlia», novel-panorama, Jewish history of Bukovina, Hutsuls, Fedora Vivchar, Frits Schelhorn.

Талановита мисткиня Марія Матиос написала роман-панораму завдовжки у 225 років, назвавши його «Буковою землею». Заголовок книги походить від назви дерева бук, буковий ліс. Сама уродженка Буковини, наділена міцною генетичною пам'яттю, абсолютним генетичним кодом

створила текст близько тисячі сторінок – раювання для елітного читача. Текст – енергія, текст – дух, текст – відвага. «Її величність – книга...» заслуговує Нобелівської премії в галузі літератури, бо вона спалах інтелектуальних відкриттів, вибух емоцій і одкровенень і ще чогось такого, що й означити складно, хіба може назвати Божими, природними й соціумними законами, які діють поза людською волею. У романі-панорамі переплелася міфічне й вічне, Божі наміри й людські діяння, трагічне минуле й сьогоднішня війна на Сході України. Це не тільки найкраща книжка Марії Матіос, а може й найкращий прозовий твір сучасності, народжений з любові до народу, до людини й людства.

Після прочитання цього роману вирівнюється спина, відчувається упевненість, енергетична і духовна насиченість.

Божою милістю письменниця Марія Матіос зуміла художньо змоделювати так багато, що годі все й перелічити. У «Буковій землі» гуцули намагаються пізнати внутрішню, невидиму течію буття: пізнати себе, свій рід, свій народ, свою землю, Божі й свої гори. Вони хочуть пізнати свою неповторність у часі. Усім укладом життя гуцули відрізняються від інших, а тому автохтони Округу Букової землі хочуть зрозуміти інші роди, народи і землі, всесвіт в цілому. А, пізнавши, гуцули обирають свої дороги в житті. Волелюбні, гонорові люди, які ніколи не знали кріпацького права, вони часто смертю своєю виборювали свободу своїм нащадкам. Улюбленець Творця, чарівний народ Букової землі віддзеркалював книгу вічності. Марія Матіос поєднує гуцульські роди Берегівчуків, Вівчарів, які споконвіків жили в цих горах, з прийшлими, виголошуючи вустах Творця таку сентенцію:

«Я ще ніколи не розглядав життєпис Берегівчуків, Васильків, Вівчарів і Вагнерів у контексті їхніх взаємозв'язків і взаємовпливів, не аналізував їх із точки зору цікавості до них нашої Вічності. А біля цих людей було ж іще багато інших людей, які впливали на хід їхнього життя, навіть попри мою волю. Хіба історія родини Васильків може дистанціюватися від історії

Вагнерів? А як позначилися Вівчарі і Піддубні на долю Березівчуків? Хіба хто замислювався над цим питанням, окрім нас самих?» [1, с.42].

Сторінками роману письменниця доводить, що у світі земного буття кожна людина неповторна і вона не є сама по собі в житті, бо невіддільна від свого роду, народу і цілого всесвіту.

Описуючи Землю Буків авторка змальовує її принади, а отже, і наплив чужинців у наш край. Буковина, як і інші регіони Західної України, мали сприятливі умови для вселення на їхні терени іноетнічних спільнот (євреїв, німців, австрійців, поляків, румунів), формування численних етнічних меншин та етнічних груп.

Гуцули жили у світі міфів, зберегли давнє міфічне сприйняття та мислення, витворивши особливу світоглядну, духовну, естетичну системи, в яких були й духовні орієнтири, й цілісні критерії, й моральні закони. Ці діти гір, які займалися скотарством, землеробством, збиральництвом, вирубкою лісів, толерантно ставилися до інших народів, були правдивими й лагідними до них, закоханими в природу, музику й співи. Марія Матіос описує дитинну наївність і доброту гуцулів у ставленні до етнічних меншин та етнічних груп, хоча й не приховує нічим не виправданих спалахів гніву й насильства проти іноетнічних спільнот.

У нашій статті побіжно окреслимо єврейську історію Буковини. Як відомо, імміграційні єврейські потоки вливалися в Округ Букової землі протягом багатьох століть і були вони спрямовані сюди як із Заходу, так і зі Сходу. Єврейські общини (кагали) відігравали свою специфічну роль у житті буковинського суспільства, динаміці соціальних процесів, формуванні етнодемографічної структури української нації.

За своєю суттю єврейські кагали Буковини досить герметичні, замкнені, її члени пильно дбали про збереження мови й віри, дуже рідко вдавалися до змішаних шлюбів. Вони мали помітний торговий, економічний, фінансовий, політичний вплив на розвиток краю – Округу Букової землі.

Одна із героїнь книги першої й другої Федора Вівчар (у дівочтві Григоряк) із хутора Сірук, що мала гешефт у Вижниці, приятелювала з єврейкою Бетті Рознері: «І одній добре, і другій не є зле» [1, с.390]. Бетті замовляла у своєї компаньйонки хутірський особливий крам, який спродувала у своїй крамниці, а за це не тільки справно платила грішми чи міським крамом, але й надавала Вівчарисі задарма ночівлю. Марія Матіос обох героїнь малює колоритно, темпераментно, театральню:

« – Йой, люди, тримайте мене: Бетті кличе Федору на данц-бал! У Карапчів! – сплескує руками розчервоніла Федора і знову заходиться сміхом: – Та я так наданцовуюся коло своєї худобини і коло верстата, що ні одна арделянка (румунський народний танець) у Карапчеві не зрівняється з моїми данцями. І знову обидві регочуть вже разом – аж здається, голівки штучних квітів на капелюхах у вітрині перед очима і собі трясуться від сміху» [1, с.393].

І Федора, і Бетті любили поговорити про все: про своїх чоловіків Петра й Іщика, про їхні гешефти, про базарювання у Вижниці, «перебирали кості собі чи сусідам».

Бетті довіряла Федорі, бо залишала її в коморі одну серед різних сувоїв тканин і готових капелюшків, а гуцулка цінувала єврейську довіру.

Приятелювання Федори й Бетті виписано так яскраво, що сцени їхніх товариських взаємин не викликають жодних сумнівів. Їхня дружба була тривалою, бо обидві: й гуцулка, і єврейка були щирими поміж собою й розумними.

Федора пасіонарна особистість, тому після смерті чоловіка Петра дає собі раду сама й роздумує про радянську владу як таку, що винищує народ, спустошує гори від людей: «Москаль гешефту не знав і для других його не признавав – і всіх гешефтів у дуже короткім часі від їхньої справи відбив, при тому не одному газді відбивши печінки» [1, с. 621].

Жінка сумує за євреями, з якими працював у сув'язі її чоловік Петро і з якими зналася вона і яких винищили москалі: «А вже як згадати про долю

Шерфів. Оті жиди Шерфи – вижницькі і ще ціла кланя (багато) їхніх тутешніх сільських родичів... скільки деревини їхні руки перемацали – перепиляли – перрубали! Шерфові шафи й ліжка колись чи не самі цісарські та королівські покої дивували своїми узорами та вензелями. А де то ті Шерфи? Скільки колись мали добра – і де тепер вони? А де тепер її весела господарка веселих капелюшків Бетті?» [1, с. 623-624].

Про власницю крамниці «Капелюшки і 99 дрібниць», свою Бетті Федора думатиме завжди, їй не вистачатиме щирої й розважливої подруги, яка знала «де румунський король обідає, не те, що свою Вижницю» і з якою гуцулка наговорювалася на місяць наперед. І скільки разів після того, як Бетті Рознер убили з усією родиною у перші дні війни, Федора Вівчариха була у Вижниці, стільки подовгу сиділа на одній і тій же лавці, курила люльку й згадувала свою улюбленицю: «... тут колись веселила людей щебетлива Бетті Рознер, а я при дзеркалі міряла її веселі капелюхи з блюмами (квітами – С.Ж.), мало не вмліваючи зо сміху з себе... а тепер нема ні Бетті, ні капелюхів, лиш Беттина лавка пощербнута не знати як живою в таким часі лишилася» [1, с. 809].

Пасіонарна Федора, яка «по-румунськи розуміла і говорила, і по-німецькому від Вагнерів навчилася, і з Шерфами по-жидівськи трохи вміла...» [1, с. 622], цінувала розум і вміння інших народів, зокрема і єврейського, але не давалася їм для ганьби.

«Хитрі й спритні вижницькі жиди-крамарі» дурили Федору лише на початках її ярмаркування, а далі вона легко давала раду зі своїм базарюванням:

«Навмисне притримує наладованого коня, щоб усі ті, хто на початках її невмілого торгу вимантрував (випрошував, виклянчував) у пів ціни крам, бачив і знав, що від тодішнього їхнього шахрайства Федора не збідніла – лиш порозумнішала, а значить, розбагатіла. І тепер Федора Вівчариха з далекого хутора Сірук – чи не найудатніша з усіх газдиньок, хто стягається на статки своїм мозолем і працею» [1, с. 386].

Ще одна єврейська історія – історія мудрого Якова Каца, вижницького кравця, і його родини пов'язана з Федорою Вівчар. У перші дні війни (II світової) румуни з німцями вбивали євреїв і Кац зі своєю сім'єю втікає із Вижниці на хутір Сірук до Вівчарів, аби заховатися в горах від погромів. Цій родині він довіряв, бо Федора приятелювала з його рідною племінницею Бетті. Три тижні родина Каців переховувалася в пивниці Вівчарів, аж поки «Кацовамама Фріда... чогось «раптово забагла вернутися назад, у Вижницю...» [1, с. 806].

Це повернення коштувало чотирьох життів, залишився лиш Яків, який і знав усю правду про вбивство і пограбування і який оберігав Федору від цього знання: «...хоч як тебе, Федоро, люблю, але як усю правду розкажу – можеш не витримати...» [1, с. 808].

Що найприкметніше і найцікавіше з розмови єврея й гуцулки висновується, так це те, що Яків уважає гуцулів нашими людьми, а Вівчариха євреїв нашими. Коли Кац плачучи розповідав, що в таборах для полонених євреїв «доходило до того, що зголожені люди відрізали груди у своїх мертвих жінок і їли» [1, с. 808], Федора просила: «Якове, говоріть про щось друге, бо серце не витримує таке чути про наших людей» [1, с. 808].

Федора, добре знаючи, що і Бетті, і Яків були юдеями, молиться до свого Бога за спасіння їхніх душ, долучає їх до свого українського соціуму.

Окупація румунами Чернівців відкрила нову, страхітливую сторінку в історії цього міста. Принесені в це спокійне місто расистські ідеї стали фатальними для євреїв. Роздумуючи про спричинений нацистами Голокост, єврейські вчені твердять: «Їхній політичний словник був насичений такими словами, як простір, боротьба, відбір і викорінення... Вони не приховували... силлогізму своєї логіки: світ – це джунглі, в яких різні народи ведуть боротьбу за територію. Виграє сильніший, натомість слабший гине чи його вбивають. Чужі раси є загрозою безпеці. Євреї – це чужий елемент, і до них має бути застосований закон джунглів, котрий є законом божественним. Якщо такі визначальні постулати, то яка місія може бути більш високоморальною, ніж

знищення євреїв? Тут закінчується силогізм – і відчиняються двері газових камер» [2, с. 36].

Найцікавіша й найвеличніша єврейська історія пов'язана, як не дивно, з дипломатом, багатолітнім консулом Німеччини в Румунії Фріцом Шельгорном (24.09.1888 – 4.05.1982 рр.). До слова, його дружина ОтіліяБіндевальд народилася в Буковині. Обоє були гаряче закохані поміж собою і залюблені в Чернівці, бо вважали це безтурботне довоєнне місто майже раєм на землі.

Коли в Чернівцях, за розпорядженням румунського маршала Іона Антонеску, створили гетто в жовтні 1941 року й загнали туди п'ятдесят тисяч чернівецьких євреїв і готували їх до депортації в Трансністрію, Фріц Шельгорн написав Меморандум – документ, адресований прем'єр-міністрові Румунії маршалові Іону Антонеску і вручив його губернаторові міста Калотеску. У Меморандумі німецький консул раціонально пояснює шкоду економічним інтересам Райху на Буковині від депортації такої кількості євреїв і просить губернатора телеграфувати маршалові текст свого документа:

« – Отже, ви, гер консул, вважаєте, що внаслідок одномоментної депортації з міста п'ятдесяти тисяч євреїв наступить економічний колапс у самих Чернівцях і для всього губернаторства? Так? – у голосі Калотеску відчувається скепсис і одночасна тривога. – Ви пишете про можливий крах всієї деревопереробної галузі і крах експорту виробів з деревини...

– Ну так. Я погоджуюсь, що майже всі меблеві фабрики і цехи з переробки найкращих експортованих порід дерева, зокрема, до Німеччини, - в єврейських руках. Це правда. Як і правда те, що їхній інженерний та робітничий склад також жидівський...

...Гер консул, ви справді думаете, що торгівля і промисловість міста, зосереджена в єврейських руках, ураз захитається, мов Пізанська вежа, якщо перейде в інші руки? Та ви тут, бачу, виступаете, як справжній економіст, а не як дипломат, з усіма розрахунками і таблицями! Ваші аргументи

економічної доцільності підривають навіть мою тверду впевненість у тому, чи нам справді слід беззастережно виконати наказ із Бухареста» [1, с. 576-577].

Саме німецький консул Фріц Шельгорн рятує 20 тисяч чернівецьких євреїв від депортації, а отже, і від винищення. Невже суть цього порятунку вигоди для німецького Райху? Звісно ж ні! Й ні! Фріц Шельгорн був духовно зрілим громадянином Німеччини і діяв як реальний демократ усупереч інтересів не тільки прем'єр-міністра Румунії, а й фашистської партії. За сторінками роману-епопеї його серце просвітлене, а в душі закладена програма добродіяння, яку він реалізував будучи лікарем і роблячи найскладніші операції, й рятуючи румунів від розстрілів радянських енкаведистів (десять тисяч румунів), і допомагаючи Марії Березівчук (насправді Анні) на засланні в Сибіру і порадою, і грішми на дорогу до Ворошиловграда. Гідність Фріца Шельгорна ніколи не піддавалася партійній облуді, він не поділяв офіційну антисемітську політику Райху й дуже ризикував своїм життям рятуючи буковинських євреїв і змішані сім'ї, скориставшись можливостями переселенської місії.

Респектабельний і досвідчений дипломат Третього Райху Фріц Шельгорн роздобуває півтори сотні паспортів у Москві в посольстві Німеччини в СРСР у вересні 1940 року для австрійських євреїв без літери J і виводить їх з-під удару більшовиків. Зробити це було дуже важко, лише сміливий дух особи осяював усіх, з ким вів переговори Фріц Шельгорн:

«Я хочу, щоб ви мене почули. Уся ця сотня-півтори змішаних родин – це насамперед старі австрійці.

Ви збожеволіли, консуле! Ви маєте намір переглянути позиції НСДАП і уряду щодо цих категорій громадян, яким заборонено видавати дозвільні документи?!» [1, с. 534].

Справді бо, ще раз пересвідчуємося, що інтелект та його досягнення є найбільшою цінністю нашої цивілізації. Фріц Шельгорн наділений і знаннями, й совістю. Його інтелектуальна наснага під час жахливих

історичних катаклізмів робить, здається, неможливе, рятує тисячі людських життів.

Фріц Шельгорн намагається все спрямувати на добро, – навіть те, що повернуто його державою на зло. В контексті глобального світового абсурду, породженого двома тоталітарними державами нацистською Німеччиною і сталінським Радянським Союзом шукає якнайменшого зла для різних народів і людей колишній офіцер і колишній воїн першої світової війни, дипломат, в'язень сталінського концтабору Фріц Шельгорн. Розум, раціоналізм, почуття, сміливість, чисте серце і дух добродіяння, що живе в ньому, – допомагають йому творити в ім'я правди, свідомо виходити на шлях небезпеки задля порятунку гнаних народів.

Побіжно досліджена в нашій статті проблема дозволяє висновувати:

1. Єврейські общини були численними в Буковині, найбільші з них зосереджувалися в Чернівцях, Вижниці. Чисельність юдеїв краю зайнятих у всіх видах торгівлі, промисловості (особливо деревопереробної), ремісничому виробництві, обслузі була надзвичайно високою.

2. Авторка активно досліджує долю євреїв Буковини протягом кількох століть.

3. Зі сторінок роману дізнаємося, що у мирній Буковій Землі між українським та єврейським народами гострих конфліктів не було.

4. Міжетнічні суперечності, грабунки й розбої відбувалися в переломні часи, в періоди карколомних історичних подій (єврейські погроми влаштовували російські козаки в Ісвітову війну, місцеві також розправлялися з багатими юдеями).

5. Євреї Буковини найбільше постраждали в умовах авторитарних – тоталітарних режимів (кінець 1930-х – початок 1940-х років): радянзації та нацистської окупації.

За підрахунками сучасних українських учених із Західної України в час її радянзації 1939-1941 рр. було депортовано багато не тільки українців, але

й інших народів, зокрема 30% євреїв від загальної кількості заарештованих. Для зіставлення: аналогічний показник серед поляків – 50%, українців – 20%.

На сторінках роману-панорами «Букова земля» Марія Матіос показала нищення радянською владою заможних гуцулів і багатих євреїв. Керуючись ідеологічними принципами, які ґрунтувалися на засадах класового, жорна репресій радянської тоталітарної системи перемололи єврейські общини у Вижниці, Чернівцях та й у всій Буковині.

Непримиренну позицію щодо багатих євреїв виявила радянська влада, стрижнем її стало завдання знищення економічної сили цього народу. За нацистської окупації фізичному знищенню більшості юдеїв Букового Округу передувало їхнє обмеження в правах, приниження, відмежування як небажаних від «арійської» еліти й концентрація в гетто, пограбування, поневіряння в таборах Задністров'я.

б. Пасіонарні люди інших національностей, добротворці рятували євреїв від геноциду (гуцулка Федора Вівчариха, німець Фріц Шельгорн, румун Калотеску, православний священник з Вижниці Теодор Семанюк просить у депутата Австро-Угорської імперії Николая фон Василька заступитися за юдеїв Нахмана Шерфі, постачальника худоби до австрійського війська і його сина Феркаса).

Використана література

1. Матіос Марія. Букова земля. Роман-панорама завдовжки у 225 років. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020, вид. 4-те. – 928 с.

2. Михман Д. Историография Катастрофы. Еврейский взгляд: концептуализация, терминология, подходы и фундаментальные вопросы / Пер. с англ. – Днепропетровск, 2005.